

Жанета Ђукић Перишић

НЕБО НАД
БЕОГРАДОМ

Андрић и престоница

M
Vukotić
Media

Јун, 2022.

Жанета Ђукић Перишић

НЕБО НАД БЕОГРАДОМ

Андрић и пресвонница

M
Vukotić
Media

Јун, 2022.

Увод у Град

Београд у којем Иво Андрић, са краћим прекидима, живи више од пола века, град о којем говори у своме делу, јесте насебина која „болује од вишка историје“, град који се вековима као стоглава хидра непрекидно преображава, расте и нестаје, гради се и руши, дограђује се, поправља и издиже.

За варош коју је „на красном месту“ деспот Стефан Лазаревић уздигао и прогласио престоницом 1403-1404. године, још је Константин Филозоф посведочио да је био град „простран и наликовао [је] (раширеним) једрима лађа у пристаништу“. Још тада, пре више од шест столећа, Београд се усидрио на српској земљи и поставио темеље престоног града: „Овај заиста од царских (градова) најлепши је изглед имао... беше (га) (деспот) на царски начин украсио китњастим узвишењима.“¹

Та чудесна, лепотом обдарена варош, током векова, још од античких времена, васкрсавала је непрекидно, буквално са згаришта, протејски мењајући и свој физички облик и свој дух. Промене су се догађале понекад на пречац, скоковито, у револуционарном преокрету и бивале део дисконтинуитета који је пратио развој града, каткад систематски, плански: ширећи кроз време своја бела, „као лабуд крила“ на исток и на запад, на север и југ – захватајући приобаље река, корачајући доле према валовитој Шумадији, према Космају и Руднику и, доције, горе, према Фрушкој гори и равници, према пешчаним и мочварним местима српских сеоба – Београд, тај „град Гибралтар“ како га је називао Пупин, увек је ишао напред „према Сунцу, на свој пут“.²

И ко је кадар да оише какав је положеј, излед и лејоша (Београда)!

Константин Филозоф

Небо је над Београдом проширано и високо, променљиво а увек лејо.

Иво Андрић

Само је Београд у нашој држави заиста светски. Жар је он давно. Све су моћности пред њим. Све је већ видео и ничега нема да се боји.

Милош Црњански

Метафора о Фениксу који се рађа из сопственог пепела као да је инспирисана судбином Београда. И нису само ратови – а бивало их је много на тој „кући на сред пута“ – мењали град, већ и нагризајући ток и стваралачки рад времена и уплив различитих цивилизација и култура које су суштински мењале лице вароши, претварајући могућности у реалност и најлуђе снове у стварност.

Београд је одувек био жељени град и мета многих освајача: јер, привлачан, са кулама Калемегдана стражарски уздигнутим на обалама, могао је бити моћан и био је капија, двор на размеђи светова – на европски исток и на азијски запад. А око капија и улаза воде се ратови.

Београд је за Андрића, одувек, и пре него што је странствовао по европским градовима, а и онда када је као дипломата упознао раскош и сјај великих европских престоница – Беч, Краков, Рим, Трст, Букурешт, Грац, Марсеј, Париз, Мадрид, Брисел, Женева, Берлин – био живо биће, саткано од супротности, испуњено органском жудњом за новим путевима који ће га одвести у будућност. Осим чудесног положаја, на сусретању двеју великих, моћних река, Београду је Андрића вукла и чар буђења и раста и борба за драгоцену опстанак на том божанском месту. Тај град, над којим титра посебна светлост, у пролећна јутра или под зимским звезданим небом, са јесењим гримизним крошњама, или у летње дуге сутоне када се од цркве Ружице гледа на ушће и када ни једно предвечерје није налик другоме, са жеженим одблесцима сунца у водама река сваког сунчаног дана, као да је допловио из балканских дубина, са великим и тешким багажом. Време је у њега и његово лепо биће, као река понорница, донело све богатство различитости многобројних слојева историје.

Због тога је Андрић Београд волео.

Пре Првог светског рата, у првој и другој деценији 20. века, са династијом Карађорђевића на челу, и краљем Петром Првим и његовим напредним идејама и једним од ретких периода демократије међу Србима, главни град младе краљевине, сав у ентузијастичком набоју и кликтавим жељама за развој

и напредак, имао је „споља органски израз својих унутрашњих стремљења. Под својом народном и револуционарном мишљу, био је збијен и згурен, стегнут сав у себе, без разметљиве снаге. Кућа уз кућу, малограђанска, финија или обичнија, башта уз башту; газдински домови и чиновнички увек у извесној сразмери, без беса и пркошења један другом. Комшија министар и комшија бакалин разговарају преко ниског плота; много високих ограда и разлика није било ни у ком погледу.“ Грађанин Београда пред Велики рат био је „онај трпељиви широкогрудни човек старинац који је из своје непосредне историје, породичног духа и васпитања понео све основе српске демократичности и допунио их ненаметљиво победничком психологијом, искуством ратних и поратних времена, уркос времену сачувао домаћинске особине праве човекољубивости и поштовања виших човечјих вредности.“³

У једном разговору за новогодишњи број *Београдских новина* 1954. године, Иво Андрић као да је, у свечаном тону, сажео свој однос према граду чија историја бележи све саме тектонске поремећаје. О томе граду он је одувек сањао: „Положен на размеђу двају светова и раскрсници светских путева, на месту „где се Сава улива у велико Дунав“, у подручју оштре континенталне климе и луде кошаве, то није никад био град мирног развитка ни лаког живота(...) То превирање траје и данас и у њему се непрестано и рађа и настаје овај град са својом чудном мешавином велеградског, маловарошког и сeosког елемента, модерног и патријархалног живота, случајно стихијског и плански смишљеног начина рада.(...) Такав, Београд је варош опорог поднебља и давнашњих урбанистичких контраста и урнебеса, али варош високог неба и најлепших видика; варош мешаног становништва, без сентименталности, али варош добрих надахнућа и смелих одлука у великим часовима своје и светске историје.“⁴

Тај град који, како вели Матош који је у њему провео многе године, као да је био изабран „да буде слика слободe и свијетлости у пламену нашем“, Андрића је привлачио још од најранијих дана. Као млади бунтовник који сања о ослобођењу

свога „троплеменог“ народа од аустроугарске монархије, Иво Андрић је у Србији видео Пијемонт, а у Београду живо чвориште борбе за народно јединство: веровао је да је београдска повест, између осталог, и историја борбе за слободу.

Колико год по Европи странствовао, путујући од једне до друге престонице, Андрића је Београду вукла и искрена и пуна приврженост и нада коју је гајио свих ратних година: тај град у његовим очима симболизовао је магично средиште интегративне, националне идеје која је водила целу његову генерацију, једнако као и интелектуално упориште југословенске духовности која је, преселивши се из других јужнословенских културних енклава, обогатила српски културни простор.

Заокрет у нови живот

Млада краљевина Србија вршила је на младе занесене „синове Југа“, што своје животе живе у туђинској држави, велик и пресудан духовни утицај, особито преко књижевности. После балканских ратова тај се утицај проширио и продубио. „Осећајући догађаје и тумачећи их инстинктивно и правилно, у нама се дизао понос и расла вера у будућност, а са њом и наше активности“, вели Андрић у разговору за београдске *Игеје* 1934. године.⁵

После анексије Босне и Херцеговине 1908. године, вирус демонстрација захватио је и Сарајево. Али, после краткотрајног учешћа у побуни, Андрић напушта епицентар акције, јер не налази у себи снагу да груне у револуционарну борбу против аустроугарске „тамнице народа“. Њему су ставови и мотиви Младе Босне и блиски и разумљиви, али његова контемплативна природа, замишљеност и запитаност пред животом, а можда и страх и стрепња пред будућношћу, као да га задржавају даље од опасних попришта револуционарних догађања. Са осећањем разочарања и тескобе, он долази до сазнања о властитој неспремности, недостатку одлучности и неспособности да се укључи у даљу акцију и практично деловање.

У дневнику који су конфисковале аустријске власти у Босни, поводом атентата студента Луке Јукића на хрватског бана Цуваја, 8. јуна 1912. године, двадесетогодишњи матурант Андрић забележио је: „Данас је Јукић починио атентат на Цуваја. Како је лепо да се затежу тајни конци дела и буне. Како радосно слутим дане великих дела. И диже се и гори хајдучка крв. Без чедности и доброте и жртава пролази мој живот.

Али волим добре. Нека живе они који умиру по тротоарима онесвешћени од срџбе и барута, болни од срамоте, заједничке. Нека живе они, који повучени, ћутљиви у мрачним собама спремају буну и смишљају увек нове варке. А ја то нисам. А нека живе они.“⁶

Говорећи у роману *На Дрини ћуџрија* о својој генерацији као о нараштају побуњених анђела, Андрић као да приповеда о сањарима и херојима с којима је поделио сопствену младост. „(...) Није било одавно покољења које је више и смелије маштало и говорило о животу, уживању, и слободи, а које је мање имало од живота, горе страдало, теже робовало и више гинуло него што ће страдати, робовати и гинути ово. Само најбољи и најјачи међу њима бацали су се заиста са фанатизмом факира у акцију и ту сагарали као мушице, да би од својих вршњака одмах били слављени као мученици и светитељи (јер нема нараштаја који нема своје светитеље) и подизани на пиједестал недостижних узора“ – говори Андрић о поколењу које је на историјску позорницу романа *На Дрини ћуџрија* ступила почетком 1913. године.⁷

„Не жалећи се и примајући ход догађаја и ред ствари у људској судбини, не тражећи од новог нараштаја више разумевања него што он може да га има, ми, из 1914. године, упиремо данас један другом поглед у очи и са жаром, али и са том дубоком меланхолијом, тражимо *оно наше* из 1914. године, што је изгледало страшно, дивно и велико, као међа векова и раздобља, а што полако нестаје и бледи као песма која се више не пева, или језик који се све мање говори. Али, између себе, гледајући један другом у зенице које су виделе чуда, права чуда, и остале и даље живе да гледају ово свакодневно сунце, ми подлежемо увек неодољивом, за нас вечном чару тих година. Тада ми опет добивамо крила и окриље патње и жртве савладаног страха и прежаљене младости. И док нас траје ми ћемо у себи делити свет по томе на којој је ко страни био и чиме се је заклињао 1914. године. Јер то лето, лето 1914, жарко и мирно лето, са укусом ватре и леденим дахом трагедије на сваком кораку, то је наша права

судбина“ - сажима Андрић свој однос према ослобођењу и народном јединству.“⁸

И та је судбина одвела младог Андрића на пут искушења.

После факултета у Загребу и Бечу, он одлази у Краков, где студира на Јагелонском универзитету. На вест о Сарајевском атентату, на брзину пакује своје скромне студентске кофере и креће кући, желећи да буде међу својима у тај тежак историјски час. Он, попут многих његових бивших младобосанских сабораца, осећа да је куцнуо тренутак одлуке. И да мора бити на месту великих, слућених преокрета.

У лето 1914, са револуционарним искуством, који су аустроугарске власти у својој евиденцији грехова препознале као опасност, Андрић је ухапшен и спроведен најпре у сплитски, па потом у шибенски и мариборски затвор: „Иза тих зидова сам, једног љета, осјетио прву страхоту тамнице“ – пише Андрић.

Први дан у затвору био је иницијација своје врсте, попут земљотреса буран преокрет у Андрићевом животу, који ће резултирати великим променама у његовом бићу и у његовој личној, интелектуалној топографији. Затвор је био претња коју он није могао да контролише, страдање које није могао да предвиди, не знајући му ни размере, ни циљ, ни свршетак.

После вишемесечног тамновања, у марту 1915. године, пошто је процес против њега суспендован, Андрић напушта Марибор и одлази у конфинацију у Босну, у Овчарево и Зеницу. Када је, под снажним притиском светске јавности, Аустроугарска почетком јула 1917. године прокламовала велику амнестију политичких затвореника, многи робијаши су ослобођени даљег издржавања казни. Али, већ с јесени стиже позив за општу мобилизацију коју Андрић, због слабог здравља и осетљивих плућа, успева да избегне и под крај 1917. године склања се у Болницу милосрдних сестара у Загребу.

Та је болница, као какав забран, сакупила, скрајнула и од ратних непогода спасила многе представнике југословенски оријентисане интелигенције који су се, после страдања по затворима и фронтovima, или у бегу и од једног и од другог,